

## PAPER DETAILS

TITLE: Böcek Yemenin Nesi Yanlis?

AUTHORS: Sibel KIBAR

PAGES: 96-113

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/580772>

---

## BÖCEK YEMENİN NESİ YANLIŞ?

---

Sibel KİBAR<sup>1</sup>

---

### Özet

Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Örgütü (FAO) dünya genelinde gıdayı arttırma ve açlığı bitirme hedef doğrultusunda böcek çiftlikleri kurulmasını önerdi. Böceklerin, protein açısından zengin, hızlı üreyen, üretimi daha masrafsız ve sera etkisi yaratan gazları daha az üreten besin kaynakları olduğunun altı çizilerek, böcek yenilmesinin açlık ve çevre sorunlarına karşı etik bir sorumluluk olduğu belirtiliyor. Bu öneri açlık sorununun gıda yetersizliği olduğunu ima ediyor gibi görünmektedir, oysa açlığın asıl kaynağı gıdanın adil dağıtılmaması sorunudur. Dünyada üretilen gıda miktarı toplam olarak artsa da, açlık çeken bölgelere ulaşmadığı sürece bu sorun çözülmeyecektir. Tarımda kullanılan teknolojinin patentini elinde bulunduran, kendi tarım üreticilerini sübvans eden, petrol fiyatlarını belirlemekte gücü olan zengin devletler, yiyeceğin ticaretini de kar elde etmeye yönelik olarak yaptıklarından, yoksul devletlerin yiyecek üretimini baltalamaya devam edeceklerdir. Yenilebilir böceklerin dünya genelinde daha fazla tüketilmesi, yiyecek kar getiren bir meta olarak ele alındığı sürece açlık sorununu çözmeye yönelik bir adım olmayacaktır. Önerinin kendisi sorunun bir anlamda üzerini örttüğünden etik değildir.

**Anahtar Sözcükler:** Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Örgütü (FAO), Açlık, Böcek, Etik, Gıda Politikası.

---

<sup>1</sup> Yrd. Doç. Dr. Kastamonu Üniversitesi Felsefe Bölümü; skibar@kastamonu.edu.tr

---

---

## WHAT IS WRONG WITH EATING BUGS?

---

---

Sibel KİBAR

---

---

### **Abstract**

The Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO) has proposed the establishment of insect farms for the objectives of increasing food production around the world and eradicating hunger. The report emphasizes that eating insects—insects are increasing in enormous numbers, have high food conversion, emit less greenhouse gases—is an ethical responsibility against hunger and environmental problems. However, the real issue here is not food shortage, but the unfair distribution of food. Even if the total amount of food produced in the world increased, this problem would not be solved as long as food is not distributed to the regions in starvation. The affluent governments which hold the patented technology used in agriculture, subsidize their farmers, have the power to determine the price of oil and trade food in order to make profit. So, they continue to undermine food production in poor states. More consumption of edible insects will not be a step towards solving the problem of hunger given that food is conceived of as a profitable commodity. Thus, the proposal is not an ethical suggestion.

**Keywords:** Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), Hunger, Insect, Ethics, Food Policy.

## Giriş

Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Örgütü (FAO) bir insanın günde 2100 kalori alması gerektiğini söylüyor. Oysa dünyanın bazı bölgelerinde bir insanın günde aldığı kalori 100'ü bile bulmayabiliyor. 22 ülke ileri derecede açlık sınırında, ayakta kalma mücadelesi veriyor. Bugün dünya üzerinde 925 milyon aç insan bulunmaktadır. Her çocuk 6 saniyede bir yetersiz beslenmekten ölmektedir. FAO raporları, 2000'li yıllarda geçmişe göre bir iyileşme olduğunu tespit ediyor: Raporlara göre, açlık oranı son yirmi yılda %36 oranında azaldı. FAO raporlarında gıda artışında bu hızla gidilirse açlığın ve kıtlığın önüne geçilme hedefine 60 yılda ulaşılacağı belirtilmektedir (FAO, 2010). Ancak gıda artışının ve oransal olarak açlığın azalmasının bedelleri olduğunu da söylemek gerek: Yeşil devrim adı verilen kimyasal-tarımsal devrimle birlikte, tarımda ve hayvancılıkta kullanılan teknolojinin gelişmesi, bitkilerin ve hayvanların genetiğinin değiştirilmesi, tarım ilaçları, kimyasal gübreler, genetiği değiştirilmiş gıdaların sofralarımızda daha bol ve daha ucuz bir şekilde yer alması, gıda artışının ve açlık oranının düşüşünün önemli nedenleridir (Fernandez-Armesto, 2007, s. 242). Dolayısıyla, açlık iddia edildiği gibi azalsa bile bu azalmanın ciddi sağlık ve çevre sorunlarına yol açması kaçınılmaz gibi görünüyor. Ayrıca gıda artışı, gıdanın adil dağılımı anlamına gelmemektedir. İlerleyen bölümlerde daha detaylı olarak tartışılacağı gibi, açlığın altında yatan asıl sorun FAO raporlarında ima edildiği gibi gıda yetersizliği değil, mevcut gıdanın aç insanlara ulaşmama sorunudur. Daha açık söylemek gerekirse, günümüzün emperyalist tarım politikaları yoksul ve açlıkla mücadele eden bölgelerin yoksulluğunun derinleşerek sürdürülmesinin nedenidir.

FAO, gıdayı arttırma hedefi doğrultusunda, Mayıs 2013 tarihinde yayımladığı raporunda böcek çiftlikleri kurulmasını önerdi. Raporda, böceklerin, protein açısından zengin, üremesi hızlı, beslenmesi diğer canlılara göre daha masrafsız olduğu ve sera etkisi yaratan gazları daha az ürettiği üzerinde duruluyor. İlk bakışta, böcek yeme fikri iğrenç gelse de, böcek çiftlikleri kurulması projesi açlıkla mücadele için etkili bir araç gibi görünüyor. Halihazırda dünyada 2 milyardan fazla kişi böcek yiyor; hatta kimi mutfakların özel yemeklerinden bile sayılıyor bazı böcekler. Kimi böcekler protein açısından neredeyse kırmızı ete denk; bir sığırın tükettiğinden çok daha az ve daha niteliksiz gıda tüketiyorlar; sera etkisine neden olan gazları daha az üretmeleri de cabası (FAO, 2013). O halde, böcek çiftlikleri kurulması ve böcek yemenin dünya genelindeki açlığı azaltabileceği önerisinin yanlış olduğu söylenebilir mi?

Böcek yemenin fizyolojik, ekolojik ve etik açıdan yaraları ve zararları tartışılabilir; ancak tartışılması gereken asıl mesele, kimi toplumları veya

insanları, açlığa ve yoksulluğa iten nedenlerin ne olduğudur. FAO raporunda, 2050 yılında dünya nüfusunun beslenebilmesi için, mevcut gıdanın %70 artması gerektiğini söylüyor. Oysa dünya üzerindeki mevcut kaynaklar dokuz milyar insanı beslemeye yetiyor. Bize gereken, 2050 yılına kadar, dünya tarımsal üretimindeki egemen devletlerin tarım politikalarının değişmesi ve nihayetinde de gıdanın ve doğal kaynakların adil paylaşımıdır; böylelikle açlık yeryüzünden silinebilir. Bu iddiayı güçlendirmek üzere, bu çalışma, FAO'nun yenilebilir böcek yetiştirme ve tüketime özendirme önerisini, hem etik hem de siyasi açıdan tartışmaktadır. Böcek yemenin dünya genelinde artmasının, kırmızı ete bir alternatif olmasının çevre sorunlarını hafifletici etkisi bu çalışmanın sınırlarını aşacağından konu edilmemiştir.

Açlık problemine etik açıdan bakıldığında, açlığı bitirmenin bir ahlaki sorumluluk olup olmadığı konusunda taban tabana zıt yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımların bir tarafında bulunan Singer, insanların açlıktan ölmelerini doğal karşılıyor ve bu ölümleri durdurmak için bir şey yapmıyorsa, “ahlaki canavarlar” olduğumuzu söyler (Singer, 1972, s. 229-230). Buna karşın, diğer taraftaki Hayek ve Nozick gibi düşünürler, insanların doğal afetlerle ve kıtlıkla başa çıkma araçlarının günümüzdeki kadar gelişkin olmadığı gibi çağlarda, açlıktan ve kıtlıktan ölümlerin “doğal” olması gibi, mevcut piyasa koşullarının da günümüz doğasını oluşturduğunu ve bu nedenle açlığın ve yoksulluğun belirli bölgeler ve kişiler için “doğal” olduğunu savunurlar (Hayek, 1969, s. 175; Nozick, 1974, s. 171-180). Burada ahlaki bir ikilem var gibi görünmektedir: Açlıkla mücadele bizlerin ahlaki sorumluluğu mudur, değil midir? FAO açlığı önleme amacıyla kurulmuş ve çeşitli somut önerilerde bulunan, bu önerileri hayata geçirmeye çalışan bir kuruluş olarak bu sorumluluğu üstlenmiş görünüyor. Ancak bu ahlaki ikilemden daha temel bir sorun var: Günümüz koşullarında açlıktan ve yoksulluktan ölmek doğal bir neden olarak kabul edilebilir mi? Bu çalışma, yenilebilir böceklerin arttırılmasıyla açlığın önlenmesi önerisini tartışırken, FAO'ya fon sağlayan devlet ve kuruluşların açlığa neden olan politikaları ortaya sermeyi hedeflemektedir. Dolayısıyla, açlık sorunu doğal bir olgu değil, günümüz ekonomi politikalarının süregelenleştirdiği bir sorun olduğu öne sürülmektedir.

### **Beslenme Sorunu Karşısında Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Örgütü(FAO)**

Dünya üzerindeki kimi bölgelerin yüz yüze kaldığı açlık sorunu giderek küresel bir sorun halini almıştır. Afrika Kıtası, Güney Doğu Asya gibi coğrafyalar her daim açlıkla anılır durumdadır. Zengin devletlerin sınırları içerisinde bile açlık göz ardı edilemeyecek ölçüde ciddi bir sorundur. Ayrıca

dünyanın aç ve yoksul bölgelerindeki sorunlar dünyanın tamamını tehdit eder hale gelmiştir. Açlık sorunu toprak, gıda, su gibi kaynakların paylaşımı için savaşları ve daha fazla sömürüyü, insan kaçakçılığı, fuhuş vb. sorunları da beraberinde getirmektedir (Patel ve McMichael, 2009, s. 11-14). Bu sorun elbette yalnızca günümüzün değil, yüzyıllardan beri dünyanın hemen hemen her yerinde insanlığın karşı karşıya kaldığı, yıkıcı etkileri olan bir sorundur. 1930'lardaki ekonomik krizin ve İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, dünya devletleri açlık sorunuyla birlikte mücadele etme kararı almış ve 1943 yılında 44 devletin ABD'nin Virginia eyaletinde bir araya gelmesiyle Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) kurulmuştur (FAO, 2014a). FAO dünyada dünya nüfusunu beslemek için yeterince kaynak olduğunu tespit eder. Buna karşın, resmi rakamlara göre, 842 milyon insan hala kronik açlıktan mustarıptır. Beş yaşın altındaki çocuklarda, 171 milyon çocuğun büyümelerini engelleyecek ölçüde yetersiz ve kötü beslendiği görülmektedir. 104 milyon çocuk normalden zayıftır ve yaklaşık 55 milyonu sürekli olarak yetersiz ve kötü beslenmektedir (FAO, 2015).

Bu koşullar altında FAO'nun metinlerde yer alan temel hedefi, herkesin yeterli ve kaliteli besine ulaşmasını sağlamak ve bu doğrultuda üye devletleri açlıkla mücadeleye çağırmaktır. FAO, açlıkla mücadele yolunda destekleyici kimi politikalar ortaya konulmasını destekler, bu konuda duyarlılık yaratılması için çaba harcar, güncel bilgiler ortaya koyar, açlığın nedenlerini ve çözüm yollarını araştırır ve tarım, ormancılık ve balıkçılık alanında sürdürülebilir, uygun ve sağlıklı çözümler önerir (FAO, 2014b).

Birleşmiş Milletlere bağlı diğer örgütler gibi, FAO da belirli aralıklarla dünya sorunlarına karşı çözüm önerilerinin tartışıldığı konferanslar düzenler ve bu toplantılarda dünya genelindeki açlık sorunu, çoğunlukla gündemin ilk maddesine oturur. Bu tür konferanslarda, anlaşmalara taraf ülkeler açlıkla mücadeleyi acil eylem planlarının içerisine dahil ederler (Mason, 2003).

Jarosz'un tespit ettiği gibi, FAO kuruluşundan itibaren sarkacın iki ucu arasında salınmaktadır. BM'ye bağlı diğer kuruluşlar gibi, FAO da doğası gereği, insani hedeflerle emperyalist devletlerin ve çok uluslu şirketlerin çıkarlarını korumak arasında gidip gelmektedir. Özellikle Dünya Bankası (WB), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi kuruluşlar, açlıkla ve yoksullukla mücadele eden kuruluşlar arasında değil, bunun yerine bölgesel yoksulluğun nedenleri arasında sayılabilirler (Jarosz, 2009, s. 37). Gelişmekte olan ülkeleri kalkındırma, yoksulluğu bölgesel bazda azaltma, yoksul devletlerde kişi başına düşen geliri arttırma gibi hedeflere sahip bu kuruluşların faaliyet gösterdikleri ülkelerdeki göstergelere bakıldığında, bu hedeflerin hayata geçirilmesinin çok uzağında olduğu

görülmektedir. Genel olarak bu kuruluşların yoksul ve gelişmekte olan ülkelere önerdikleri kalkınma modelleri, piyasa ekonomisinin geliştirilmesine dayanmaktadır. Gelişmiş olarak adlandırılan ülkeler, gelişmekte olan ülkelere piyasa belirlenimli ekonomik kalkınma modelleri önerirler ve verdikleri hibeler ve borçlar bu modelin uygulanması koşulunu taşır. Bu modellerin uygulanabilmesi için, devletin, hukukun ve kamusal alanın da yeniden düzenlenen piyasa koşullarına uygun hale getirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, bu tür kuruluşlar borç veren ülkelere ve kuruluşlara imtiyazlar tanınmasını da açık veya örtük olarak şart koşarlar. Dolayısıyla, WB, IMF, WTO gibi örgütlerin müdahaleleriyle gelişen süreçler genellikle gelişmekte olan devletlerin kalkınmasıyla sonuçlanmamaktadır (Chen, 2005, s. 3-22; Mihçı ve Mihçı, 2005, s. 135-158). Aksine, bu ülkelerde, dış borçların ve dolayısıyla bağımlılığın arttığı, sanayileşmeyle doğal yaşam alanlarının tahrip edildiği, suların ve havanın kirletildiği, zengin ve yoksul kişilerin günlük gelirleri arasındaki uçurumun arttığı görülmektedir (Kuçuradi, 2011, s. 207-228).

FAO'nun yaptıklarının ve yapamadıklarının, sonuçları itibarıyla çelişen bu iki uç arasında, diğer bir ifadeyle, açlığı bitirme hedefi ve fon sağlayıcıların örtük hedefleri arasında bir denge kurmaya çalışmasından kaynaklandığı söylenebilir. Öncelikli olarak, FAO açlıkla mücadeleyi üye devletlerin önüne ahlaki bir zorunluluk olarak koyar. Açlığın önlenmesi elbette insani bir ödevdir. Yalnız açlık tek başına ele alınabilecek bir problem değildir. Yoksulluk ve sosyal adaletsizlikler, küresel ısınma, sömürü gibi problemlerin neticesinde ortaya çıkmıştır ve çözümü de bu sorunların çözümünü mümkün olacaktır. Ne yazık ki, bu sorunların çözümü, bu sorunlara öyle ya da böyle kaynaklık eden devletlerin oluşturduğu uluslararası bir kuruluşun yapabileceklerinin çok ötesindedir. Serbest piyasanın yerleştirilmesinin ve geliştirilmesinin dünyanın fon, hibe, borç veya başka destekler alan tüm ülkelerin kalkınma politikalarının zemini haline getirilmiştir. Serbest piyasanın hem pratikte hem de ideolojik olarak düşünsel alanda güçlenmesi, kaynak ve gelir eşitsizliğinin önüne geçilmesini sağlamadığı gibi, kaynak ve gelir eşitsizliğinin, yiyeceğe erişim sorununun varlığına ahlaki bir temel oluşturmaktadır.

FAO'nun insani hedeflerle emperyalist devletlerin ve çok uluslu şirketlerin çıkarlarını korumak arasında gidip gelmesinin yanı sıra, Jarosz'un iddia ettiği gibi, örgüt sonuçları itibarıyla birbiriyle çelişen iki temel varsayımla hareket etmektedir: Hem, açlığı azaltmanın ahlaki ve toplumsal bir sorumluluk olarak görülmesi ve insanların yiyeceğe ulaşmasının temel haklardan sayılması gerektiğinin altını çizirken, hem de, dünya ticaretinin ve dünya üzerindeki yiyeceği alabilme gücünün artmasının, açlığı azalttığı

iddiasında bulunur (Jarosz, 2009, s. 38). Özellikle dünyanın Kuzeyindeki ülkelerde, tarımda yeni teknolojinin etkin bir şekilde kullanılmasıyla, genetik ve kimyasal müdahalelerle yiyecek miktarı artmaktadır. Bu ülkeler kendi halklarını beslemekten fazlasını üretmekte ve yiyeceğin ticaretini yapmaktadırlar. Dolayısıyla, yiyeceğin ve ticaret hacminin artmasının açlığı azaltması beklenir. Ancak bilindiği üzere, gıda ticareti hacminin artması açlığı azaltmamıştır. Önemli olan yiyeceğin piyasada bulunuyor olması değil, aç insanların midesine girmesidir. Dolayısıyla yiyeceğe ulaşma sorunu, ticaretinin yapılmasıyla değil, aç insanların yiyeceği alım gücünün artırılmasıyla çözülebilir. Gıda fiyatları makul fiyatlarda sabitlenirse, belki gıdaya erişim sorununun üstesinden gelinebilir. Oysa gıdanın da uluslararası ticarete diğer metalar gibi bir meta olması, arz talep dengesine göre fiyatını belirleyecektir ve bu durumda, yiyeceğe erişim temel bir hak olamayacaktır. Ayrıca, FAO'nun açlıkla mücadelede tutarlı bir politikasının olmamasının temelinde, bütçesinin üye ülkelerden gelen katkılara bağlı olması ve bu bütçe üzerinde kontrolü olmamasıdır (Jarosz, 2009, s. 39). Dolayısıyla, FAO açlığı önlemek üzere, adım atan değil, gıda, açlık, çevre sorunları vb. üzerine uluslararası bir politika üretilmesi için bilgi sağlayan ve yol gösteren bir kurumdur. FAO'nun politikalarının seyrini ise gıdayı ihraç edenler ve ithal edenler arasındaki çatışma belirlemektedir (Jarosz, 2009, s. 40). FAO'nun ilk genel direktörü John Boyd Orr'un, gıda fiyatlarını sabitlemek, acil kıtlık durumları için bir dünya gıda ve tohum rezervi oluşturmak, acil ihtiyacı olan ülkelere tarım kredisi sağlamak, diğer örgütlerle ticaret ve meta konularında işbirliği yapmak gibi önerileri vardı. Ancak bu önerileri, başta ABD ve İngiltere olmak üzere tarımsal ürünler ihraç eden ülkeler tarafından reddedildi. Gümrük oranlarını ve petrol fiyatlarını düzenlemek istemediler (Jarosz, 2009, s. 41-42). Amaçlarını gerçekleştirmediği için istifa eden Orr'un ifadesiyle, FAO'nun açlıkla mücadelede tek yapabildiği teknik yardım ve istatistikler yayınlamaktı. "Dünyanın aç insanları ekmek istediler ama onlara istatistik verildi" (Jarosz, 2009, s. 43).

Örgütün son yirmi yılda bütçesinin sürekli düşmesine karşın, 1996 yılında 2015 yılı itibarıyla aç insan sayısının yarıya düşürülmesi için 185 ülke taahhütte bulundu. Bunun yanı sıra, 1996'dan bu yana ticaret serbestisi, WTO ve WB talimatlarıyla hızla arttı. Küçük ölçekli tarım işletmeleri ve çiftçiler, büyük ölçekli işletmeler karşısında direnemediler ve yok oldular. Yerel hububat, ihraç edilen hububatla rekabet edemedi. Serbest ticaretin gıda güvenliği üzerindeki etkileri olumsuzdur (Jarosz, 2009, s. 53). ABD ve Batı Avrupa ülkeleri tarımda kullanılan petrol ürünlerini de sübvansede etmektedir. Tarımda teknoloji kullanan, petrolü ucuza alan ve kendi çiftçisini sübvansede eden bu ülkeler, hem tarımsal üretimi hem de tarım ürünlerinin ticaretini kendi tekellerinde bulundurmaktadırlar. Büyük tarım üreticileri,

sanayileşmiş devletler tarafından sübvansé edilirken, sanayileşmemiş/sanayileşmekte olan ülkelerin küçük üreticileri serbest ticaretin getirdiğı rekabet ortamına dayanamamaktadırlar.

Burada sorun serbest ticaret mi yoksa serbest ticaretin kurallarına uyulmaması mı diye sorulabilir. Serbest piyasanın kendi ahlaki kuralları olup olmadığı tartışmalıdır; yukarıda sözü edilen Hayek ve Nozick gibi düşünürler serbest piyasanın da ahlaki kuralları olması gerektiğı ve bu kurallara uyulduğu takdirde adaletin sağlanacağı iddiasındadırlar (Hayek, 1960, s. 63; Nozick, 1974, s. 177). Bu liberter düşünörlere göre, uluslararası serbest ticaret ilgili uluslararası yasalara uygun bir şekilde yürüyorsa, küçük üreticilerin rekabet koşullarına dayanamaması, büyük tekellerin tarım ürünleri fiyatlarını belirlemeleri ve emeğın ucuzlaması ahlaki bir problem olamaz. Ancak konu açıklık olduğunda, daha basit olan soru şudur: Yiyecek değeri borsada belirlenen bir meta olmalı mıdır? FAO, aç insanlara istatistikten başka somut çözümler sunma derdindeyse, yiyeceğın serbest piyasada değeri kazanan bir meta olmadığına ısrar etmesi gerekmektedir.

### **Açlığın Tanımı ve Ölçülmesi**

Dünya genelinde açlığın ve beslenme yetersizliğinin yaşandığı herkes tarafından sağduyuya dayalı bir şekilde bilinse de, açlığın tanımına ve ölçülmesine ilişkin bir uzlaşıya varmak FAO açısından bile pek kolay olmamıştır. Genel olarak açlık, “gıda kıtlığı nedeniyle meydana gelen huzursuzluk ve ağırlı his; yemeğe duyulan şiddetli arzu” olarak tanımlanmıştır. Küresel anlamıyla açlık ise, toplumsal bir sorun olarak açlığın ileri boyutlarını ifade etmektedir (Carlson, 1931, s. 77-79). Kötü ve yetersiz beslenmeyi de içermektedir. Ancak kötü beslenmenin tanımı, kısmen kültürel, kısmen de içerisinde bulunulan koşullara göre değişiklik göstermektedir. Bu nedenle, John B. Mason, açlığın artık “gıda kıtlığı” veya “yetersiz beslenme” olarak tanımlanması gerektiğini ifade ediyor. Kötü beslenme ise, kısıtlanmış bir diyetin vücut üzerindeki olumsuz fiziksel etkilerini anlatır (Mason, 2003). Yetersiz beslenme, insan sağlığı için gerekli olan gıda unsurlarının bir kısmını veya tamamını almamak anlamına gelir.

Açlığı tanımlamakta ve ölçmekte kullanılan çeşitli yöntemler bulunmaktadır. Bu yöntemlerin başında klinik semptomların teşhis edilmesi gelmektedir. Özellikle çocuklar için boy ve kilo ölçümleri ve kimi kimyasal analizler yapılabilmektedir (Grigg, 1997, s. 197). Bunlara ek olarak, hane geliri ve harcama araştırmaları, yiyecek alımı ve tahmini gıda tüketimi, fiziksel aktivite ve yaşam tarzına bağlı olarak gerekli enerji miktarı ve beden-kütle endeksi hesaplanır. Özellikle, protein eksikliği önemli bir sorundur. Protein elzem amino asitlerin üretimi ve kasların gelişimi ve korunması için gereklidir. Protein eksikliğinin ardından, vitamin ve mineral eksikliği sorunu

gelmektedir. Mutlak bir ölçüm yöntemi yoktur ancak bu yöntemlerle açlığın fiziksel ve sosyal etkileri ölçülebilir.

FAO, beş yılda bir araştırmalarını yinelerken değerlendirme yöntemlerini de yeniler (Mason, 2003). FAO'nun ölçme yöntemleri de sık sık eleştiri konusu olmaktadır. Temel eleştirilerden bir tanesi, ölçümlerin bölgesel düzeyde yapılmasıdır. Bu bölgeler ise, açlık ve yoksulluk konusunda bilinen bölgelerdir. Oysa bireysel ölçümler yapıldığında gelişmiş tabir edilen ülkelerde de nüfusun düşük de olsa bir oranının aç olduğu tespit edilebilir. Ancak, hane geliri ve kişi başına düşen milli gelir yüksek olduğundan, bu ülkelerde bireysel bazda bir açlık araştırması pek yapılmıyor (Grig, 1997, s. 197-198).

FAO'nun ölçümlerindeki bir diğer sıkıntı da, verilerin güvenilirliği sorunudur. Örneğin, Afrika ülkelerinde değişik nüfus sayımları birbirini tutmamaktadır. Bu nedenle, açlığın nüfusa oranı da tam doğru bir rakamı vermemektedir. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerde, bireylerin günde aldıkları kalori miktarı yeterli görülse de, çalıştıkları ağır işlerde harcadıkları enerji miktarı besin girdi-çıkı dengesini sağlamamaktadır. FAO raporlarını ülkeler temelinde değil, bölgeler temelinde yayımladığı için ülkelerin kendilerine özgü iş, yaşam ve beslenme koşulları ölçümlere dahil edilememektedir (Grig, 1997, s. 198-199).

#### **Açlık Azalıyor mu?**

Günümüzde dünyada 870 milyon insan açlıktan ölme tehlikesiyle burun buruna yaşıyor. Bu rakam dünya nüfusunun sekizde birine karşılık geliyor. Başta da belirtildiği gibi, FAO bir insanın alması gereken günlük kalori miktarını 2100 olarak belirlemesine karşın, günde 100 kalori bile alamayan insanlar var. Her altı saniyede bir çocuk ve her yıl 1,5 milyon çocuk beslenme yetersizliğinden ölüyor; bu sayıya annelerin yetersiz beslenmelerinden dolayı anne karnında veya doğarken ölen çocukları eklediğimizde sayı 3 milyonu buluyor (FAO, 2015). İstatistikler korkunç; gerçekliğini düşünmekse çok daha ürkütücü.

1990'larda bu rakamlar daha da vahim boyutlardaydı. Açlık oranı son yirmi yılda %36 oranında azaldı. Esasen 1960'lardan bu yana bir azalma görülmektedir. Latin Amerika, Kuzey Afrika ve Asya'da açlıkla mücadelede kayda değer yol alınmıştır. Şu an Afrika açlıkla en çok burun buruna yaşayan kıtadır (Grigg, 1997, s. 197). Yine de, FAO'nun raporları, bu hızla gidilirse açlığın ve kıtlığın önüne geçilme hedefine 60 yılda ulaşılacağını belirtmektedir. Hızına rağmen, verilere bakıldığında açlığın azalması

(2000’lerdeki azalma 2010’lu yıllarda durgunluğa geçse de) insanlık açısından hiç şüphesiz olumlu bir gelişmedir.

Açlığın görece düşüşe geçmesine etki eden bir dizi faktör var; bunların başında gıda artışı geliyor. Dünya genelinde gıda durumunda hatırı sayılır bir artış söz konusu: Yeşil devrim adı verilen kimyasal-tarım devrimiyle, bitki ve hayvanların genetiğiyle oynanmış, melez tohumlar, kökler ve türler elde edilmiştir. Bu bilimsel gelişmelerle birlikte 1960’lardan itibaren, mucizevi buğday ve pirinç üretilmiştir. Bu sayede, elverişli olmayan enlemlerde ve mevsimlerde dahi buğday ve pirinç üretilebilmiştir. Bunun yanı sıra, kimyasal gübre ve hastalık önleyici ilaçlar sayesinde, ABD, Meksika, Hindistan, Çin ve Japonya gibi ülkelerde, gıda üretimi iki veya üç katına çıkmıştır (Fernandez-Armesto, 2007, s. 242-243).

Yeşil devrim gıda artışında insanlığın önemli başarılarından birisi olarak değerlendirilse de, beraberinde başka sorunları getirmiştir. Öncelikli olarak, laboratuvar ortamında üretilen bu yeni türler, küçük üreticiyi, patentli tohumlara ve türlere bağımlı kılmaktadır. Çiftçiler geleneksel yöntemlerle elde ettikleri tohumları saklamayı bırakıp, yeni verimli tohumları almıştır. Ürününden elde ettiği tohumları ertesi yıl kullanamamakta ve her yıl için yeniden tohum almak zorundadır. Bu da küçük üreticileri, büyük tohum üreticisi tarım tekellerine bağımlı kılmaktadır (Fernandez-Armesto, 2007, s. 244). İkincisi, kimyasal gübre, ilaçlama ve genetik seçim yardımıyla üretilen gıdaların insan sağlığı üzerinde olumsuz etkileri yavaş yavaş açığa çıkmaktadır. Kısa vadede açlığı önleme planları, uzun vadede ortaya çıkacak olan sağlık sorunlarına neden olabilir. Dolayısıyla, gıdanın niceliksel artışıyla birlikte, artan gıdanın niteliğinin sorgulanması gerekiyor. Üçüncüsü, tarım ilaçları yalnızca asalakları değil, böcekleri, arıları, balıkları ve benzeri canlıları, hatta onlardan beslenen kuşları ve diğer türleri de yok etmektedir. Dördüncüsü, toprakta ilaçların bir tür toksik artığa dönüşmesi, suları da kirletmektedir. Son olarak, tarım üreticileri de kullandıkları kimyasallar nedeniyle zehirlenmektedirler: Dünya Sağlık Örgütü (WHO) verilerine göre, 1985 yılında yarım milyon tarım işçisinde akut zehirlenme görülmüştür ve 1990’da 20.000 kişi yaşamını kaybetmiştir (Fernandez-Armesto, 2007, s. 244-245).

Olumsuz etkileriyle birlikte tarımda yaşanan bu gelişmeler, açlık oranındaki düşüşü etkilese de, elbette açlıkla pek bir sorunu olmayan ülkelerdeki gıda mevcudiyetindeki artış, açlıkla yüz yüze olan toplumların durumunu pek az etkilemektedir. Bu nedenle, açlıkla mücadele politikasında, mevcut gıdanın artmasının yanı sıra yoksul bölge halklarının bu gıdalara ulaşması

hedeflenmektedir. Ancak bu hedef doğrultusunda pek yol alınabildiği söylenemez.

Bir diğer sorun ise, açlığın yalnızca oransal olarak azalmasıdır. Açlık oransal olarak her bölgede düşüşe geçmiştir. Ancak açlığın bölgesel bazda oranının azalması, aç insan sayısındaki azalma oranının azalmasına göre daha azdır ve aç nüfusun azalmasının nedeni, dünya nüfusunun önemli bir yüzdesini oluşturan Çin'in 1970'lerdeki tarım politikalarıyla açlığın önüne geçmesinden kaynaklanmaktadır (Grigg, 1997, s. 205). Dolayısıyla, toplam aç insan sayısının düşmesindeki en önemli faktör Çin'deki açlıkla mücadelenin etkililiğidir. Bir diğer faktör de, Kuzey Afrika ve Yakın Doğu'daki petrol çıkarma faaliyetlerinin bölgede yaşayanların kişi başına düşen gelirlerinin artmasını sağlamasıdır. Sahra-altı Afrika ve Güney Asya için sorun hem oransal hem de sayısal olarak ciddiyetini korumaktadır. Ayrıca not edilmesi gereken bir diğer veri ise, düşük kilodaki çocukların sayısının, 168 milyondan 184 milyona yükselmesidir (Grigg, 1997, s. 203). Dolayısıyla, açlığın azaldığını söylemek, verilerin tek bir perspektiften ve bir amaca yönelik değerlendirmesi anlamına gelir. Bu veriler, başka verilerle karşılaştırıldığında ve olumsuz etkileriyle birlikte ele alındığında başlangıçtaki kadar umut verici görünmeyecektir.

### **Böcek Yemenin Teşvik Edilmesi**

Tarihte dünyanın neredeyse her köşesinde böcek tüketildiği biliniyor. Bugün Asya, Afrika ve Latin Amerika mutfaklarının beslenme biçimlerinde önemli ölçüde yer alıyor. Ekvatora yakın ve nemli bölgelerde, böceklerin sayısı ve çeşitliliği arttığı için böcek yemek (entomophagy) diyetlerin olağan bir parçasıdır (Matthiesen, 2012, s. 2-4). Batıda bugün böcek yemek medenileşmemiş, ilkel olmanın göstergesi olarak anlaşılsa da, Hristiyanlık öncesi dönemde yenildiği biliniyor. Roma İmparatorluğu döneminde soyluların mutfağında böceklerin kullanıldığı biliniyor (Matthiesen, 2012, s. 8). Avrupalıların böcek yemekten vazgeçmesi ve böceği açlık ve kıtlık koşulları haricinde hiçbir şekilde yenilemez bir şey olarak görmesi, Orta Doğudan etkilenmesiyle ilişkilendiriliyor. Mezapotamya'da insan eliyle üretilen yiyecek değerlidir. Doğada hazır bulunan ve vahşi diye tabir edilen besinler yiyecek kabul edilmez ve zorda kalmadıkça yenilmez. Tarım toplumlarında, böcek yemek avcı-toplayıcı toplumlara has bir alışkanlık olarak bırakılıyor. Ayrıca, böcekler tarım zararlısı ve hastalık yayıcı olarak görülüyor (Matthiesen, 2012, s. 9). Sonra kendisini medeni addeden Batı'da da "insan yediği şeye benzer; ne yiyorsan osun" anlayışı benimseniyor (Matthiesen, 2012, s. 5). Bu nedenle, "medeniyetle" daha erken tanışmış bölgelerde yaşayan insanlar, böcek yenilmesine ve böcek yenilen toplumlara pek de iyi gözle bakmıyorlar.

FAO, böcek yenilmesini tavsiye ettiği “Yenilebilir Böcekler: Gıda ve beslenme güvenliği için gelecekteki beklentiler” (2013) adlı raporunda, 2050 yılı itibarıyla dünya nüfusunun 9 milyar insan olacağını ve bu nüfusun çevre üzerindeki baskıyı arttıracığını ifade ediyor. Aynı rapora göre, tarım alanları, su, orman, balık yatağı ve biyo-çeşitlilik kaynakları, besin tuzları ve yenilenemez enerji konularında kıtlık baş gösterecek gibi görünüyor. Yenilebilir böcekler yüksek kalite protein, vitaminler ve amino asitler içerir. Böcekler yüksek gıda dönüşüm oranına sahiptir. Örneğin, cırcır böcekleri aynı oranda protein için sığırlardan altı kat, koyunlardan dört, domuzlardan ve tavuklardan da iki kat daha az yeme ihtiyaç duyar. Böcekler, organik atıklardan beslenebilirler. Ayrıca, konvansiyonel hayvancılıktan daha az sera gazları ve amonyak yayarlar. Dolayısıyla, FAO hem insanların beslenmesinde hem de konvansiyonel hayvancılıkta yenilebilir böceklerin daha fazla kullanılmasını önerdi. Böylelikle, küresel açlık bitirilebilir, sera gazları azaltılır ve küresel ekonomi canlandırılabilir.

Ayrıca, FAO’nun raporuna göre, dünya nüfusunun yarısı halihazırda farklı biçimlerde böcek yiyor. Kınkanatlı böcekler yenilen böceklerin ilk sırasında yer alıyor, ardından tırtıllar geliyor. Üçüncü sırayı, arılar ve karıncalar paylaşıyor ve liste bu şekilde devam ediyor. Sahra-altı Afrika’da ve Güney Asya’da böcekler, tavuk ve balıktan farksız görülüyor. Dolayısıyla, bu bölgelerde toplanması ve pazarda satılması son derece normal. FAO’nun aynı raporuna göre, Böcek yenilen bölgelerden başlayarak, dünyanın diğer bölgeleri, Avrupa da dahil olmak üzere, böcek yenilmesi teşvik edilmelidir. Bu yenilebilir böceklerin üretimi, giderek artan protein ihtiyacına, hayvansal proteinin giderek artan maliyetine, gıda ve beslenme güvenilirliği sorununa ve çevre sorununa yönelik çevre dostu bir çözüm olacaktır (FAO, 2013).

FAO, böcek yenilmesinin teşvik edilmesini, başta Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği olmak üzere çeşitli kuruluşların gündemlerine almalarını önermiştir. Böcek yenilmesinin medyada yer alması, faydalarının öne çıkarılması istenmiştir. Bu istek doğrultusunda çeşitli projeler hayata geçirilmeye başlanmıştır (örneğin bakınız, Greenkow ve Bugs in Mugs kampanyaları). Bu kampanyalarda üzerinde durulan argümanlar şu şekilde özetlenebilir: İlk olarak, böcekler sağlıklı besin kaynaklarıdır. Tavuk, kırmızı et, domuz eti veya balıktan bu bakımdan bir fark yoktur. İkincisi, pek çok böcek, yüksek protein, iyi yağlar, yüksek kalsiyum demir ve çinko içerir. Böceklerin çoğu, termitler ve hamam böcekleri haricinde, sera gazını oldukça az üretirler. Bu nedenle, böcek yemek çevreye duyarlılığın bir göstergesi olmalıdır. Böcek yetiştirmek, diğer hayvanları yetiştirmeye göre epey ekonomiktir, arazi gerektirmez. Böcekler için diğer hayvanlara göre

daha az yem harcayarak onlardan daha fazla protein elde edilebilir. Yüksek bir teknoloji ve beden gücü gerektirmez, bu nedenle, yoksul ve teknolojik bakımdan geri kalmış bölgeler böcek üretimi yapabilir. Üretimi kadınlar da üstlenebilirler (FAO, 2013; Greenkow; Bugs in Mugs).

Bugün AB böcek yemenin teşviki ve reklamı için üye ülkelere 3 milyon dolar kaynak aktarıyor. Bugün böcek yemenin ilkellikle ilgisi olmadığı, ahlaki bir sorumluluk olduğunun propagandası yapılıyor (Matthiesen, 2012, s. 10). Böylelikle, Batılı insanların böcek yemesi veya en azından böceklerin yenilebileceğini kabul etmeleri hedefleniyor. Böceklerin insanlar için bir besin kaynağı olarak görülmesi, insanların ahlaki bir görevi olarak ortaya konuluyor (Matthiesen, 2012, s. 13). Batıda gerçekten de artık kimi alışkanlıklar değişmeye başladı. Konserve etler, sebzeler, endüstriyel gıdalar yerine, insanlar doğalını, tazesini ve organikini tercih ediyorlar. Aslında böcek yemek de, insanların atalarının besin kaynağı olarak doğal bir yiyecek (Matthiesen, 2012, s. 14). Özetle, yeni etik impetus, itici güç, gıda güvenilirliği, iklim değişikliği, çevre, açlık vb. nedenlerle yemek alışkanlıklarını değiştirmek ve sorumluluk sahibi bireyler olarak böcek tüketilmesine sempati ile bakmak (Matthiesen, 2012, s. 14-15).

### **Böcek Yemenin Nesi Yanlış veya Alternatif Gıdalarla Gıda Artışı Açlığın Çözümü Olabilir mi?**

Böcek yemenin faydaları raporda bilimsel ve ekonomik olarak ortaya konulmuşken, böcek yeme önerisinin kendisiyle ilgili yine de ahlaki bir takım sıkıntılar var. İlk olarak, yemek kültürü, yani neyin yenilebilir neyin yenilemez olduğu, o toplumun içerisinde bulunduğu coğrafi ve ekonomik koşullar tarafından belirlenir. Yerleşim yerine göre nüfus oranı yüksek olan ve yiyecek sıkıntısı çeken toplumlar genelde çeşitli böcekleri halihazırda tüketiyorlar. Hatta tüketmek için üretiyorlar da. Türkiye’de bile çekirge, hamam ve cırcır böceği çiftlikleri bulunuyor. Dolayısıyla, böcek çiftlikleri kurulması fikri, bu toplumlar için yenilikçi bir öneri değil. Özellikle, Sahra-altı Afrika ve Güney Asya için yenilikçi bir öneri olmadığından, bu bölgelerdeki mevcut açlık sorununa da bir çözüm olamaz. Avrupalıların özendirilerek daha fazla böcek tüketmesi, onlardan artan proteinin açlıkla yüz yüze olan toplumlara aktarılacağı anlamına gelmez.

İkinci olarak, tok bir insanın, karşısındaki aç kişiye “açım diyorsun ama bak benim yemediğim şeyleri yiyebilirsin” demesi pek ahlaki bir tutum değil. FAO raporunda Batılıların yemediklerini açlıkla mücadele eden toplumlar yiyebilir gibi öneri bulunmasa da, raporda Batı toplumlarının böcek yeme fikrini iğrenç bulacağı söyleniyor (FAO, 2013, s. 35-39). Bunu aşmak için, böceklerinin yenilebilir bir gıda olarak görülmesi gerektiği, pek çok kültürde

yenildiği ve dolayısıyla, bu kültürel önyargının aşılabileceği belirtiliyor. Batı toplumlarının aç toplumlara “yeterli gıdamız olduğu için biz yemeyiz ama böcek yemek sizin için bir seçenek” demesi aşağılayıcı olurdu. Bunu önlemek için, Batıda da böcek yenilmesinin özendirilmesi gerekmektedir. Raporda böceklerin yenilebilir ve özellikle etik ve ekolojik kaygılarla yenilmesi gerektiğine ilişkin kampanyalar yapılması gerektiği ifade ediyor. Bu kampanyalardan birisine Angelina Jolie’nin çocuklarıyla birlikte Kamboçya’da çeşitli böcekleri yediği video örnek gösterilebilir (Bkz. Wilson, 2017). Batılı toplumlarda yenilebilir böceklerin tüketimi artmasının olsa olsa ekolojik dengenin korunmasına bir katkısı olabilir, ama açlık sorunu bu yolla çözülemez.

Üçüncü olarak, bu öneriye Çin’den gelen bir diğer haklı karşı argümanı da burada yinelemek gerekiyor: Tarımda kullanılan kimyasallar böcekleri de etkilediğinden, toksin ve tarımsal ilaç taşıyan böceklerin alternatif olarak düşünülmesi insan sağlığına zararlıdır.

Tüm bu argümanların ötesinde, asıl FAO’nun temel varsayımına itiraz etmek gerekiyor. FAO, açlığın en önde gelen nedenini yoksulluk olarak belirliyor. Yoksulluğun yanı sıra, gıda mevcudiyeti, gıdaya erişim, gıda güvenilirliği, temiz su, sağlığa uygunluğu, doğal ve toplumsal nedenler de açlığı etkileyen diğer faktörler olarak sıralanıyor. Yoksulluk ve yeterli gıdanın olmamasını açlığın nedeni olarak göstermek pek açıklayıcı değil. Asıl soru, kimi toplumları veya insanları, açlığa ve yoksulluğa iten nedenlerin ne olduğudur. Dünya gıda sisteminin politik ekonomisinin analizi, kolonizasyon ve emperyalizm aracılığıyla bağımlılığın sistemik hale getirildiğini gösterir. ABD ve İngiltere gibi ülkelerde, artık hububat ihracını devlet sübvanseder. Dünya Bankası, 1980’lerin başında gıda ithali maliyetini arttırırken, gıda ihracının maliyetlerini düşürdü. David Harvey, bunu “mülksüzleşmenin birikimi” veya “mülksüzleştirme yoluyla birikim” olarak adlandırıyor. Küresel sermaye küçük üreticilerin ürünlerine, mülklerine ve üretim araçlarına el koyarak, bunları büyük sermaye gruplarının lehine olacak şekilde yeniden dağıtır. Bu durumda, çiftçilerin, yerel topluluklar, bölgelerin ve ulusların kendilerini besleme yetileri ellerinden alınır. Nerede, ne üreteceklerini seçme ve kontrol etme, hakları da ellerinden alınır. Küresel gıda sistemine entegre edilirler, zengin devletleri beslemek üzere, üretirler (Harvey, 2004, s. 63-66). Örneğin, açlık denilince ilk akla gelen ülkelerden Somali, uzun yıllar boyunca sömürgeydi. Oysa 1960’ların başlarından 1977’ye kadar olan Sovyetler Birliği’nin katkılarıyla kendi kendini besleyebilen çünkü kendi kaynaklarını kendi halkı için kullanan bir ülkeydi (Maga, 1996, s. 58-61). Üç tarafı denizle çevrili olan bir ülkenin insanların bugün açlıktan kıvrınması biraz tuhaf değil mi? Türk İş Birliği ve

Koordinasyon Ajansı (TİKA) yetkililerinin de “Somali’ye balık tutmayı öğretiyoruz” demesi (Somali’de Türk mucizesi), BM’nin “açlık sorunu için böcek yiyecek” demesi kadar gayri-ahlaki ve aşağılayıcı.

Diğer taraftan bakarsak; yiyecek güvenliği yiyeceği ihraç eden önemli ülkelerin stoklarıyla tanımlanırken, 80’lerin ortalarından itibaren artık yiyeceği alabilme gücü olarak tanımlandı. Bu pazar temelli bir tanım: Üretilen şeyin nerede ve ne koşullarda olduğunu gizlemektedir. İhraç eden ülkelerin sermaye birikimini sürdürmeyi garanti altına alır (Jarosz, 2009, s. 53). Öte yandan, Boerma’nın işaret ettiği üzere, ihraç eden devletler de gıda ihracatına bağımlı hale gelmişlerdir ve bu da sürdürülebilir değildir (akt. Jarosz, 2009, s. 50). Boerma, yiyeceğin, diğer metallerden hiçbirisine benzemediğini ve bir hak olduğunu ifade eder ama yiyecek tam da diğer metaller gibi değerli bir metadır (akt. Jarosz, 2009, s. 52). Elbette yiyeceğin bir hak olduğu iddiası etik bir iddiadır, meta olmasıysa fiili gerçekliktir. Ancak açlık yeryüzünden silinmeli talebindeyse, yiyeceğin meta olmaması gerektiğinde ve bir hak olduğunda ısrar edilmelidir.

### Sonuç

Singer’in dediği gibi, birileri aşırı besleniyor, birileri açlıktan ölüyor bu soruna duyarsız kalıyorsak, ahlaki canavarlar oluruz. Açlık sorununu yaratanlar kişisel olarak bizler olmasak da, açlığın yeryüzünden silinmesi gerektiğinde hemfikir olmalıyız. Günümüzde üretilen, hatta israf edilen yiyecek miktarına ve dünyanın bir yerinde üretebilen herhangi bir şeyin kolaylıkla dünyanın diğer tarafında bulunabilmesine bakıldığında, FAO’nun 2050 yılında açlığı yeryüzünden silme hedefinin gerçekleşmesi son derece olası görünüyor. Ancak FAO iki kutup arasında salınımını sürdürdüğü sürece açlıkla mücadelede denenilen yollar başarısız olmaya mahkumdur. FAO’nun insani hedefleriyle, fon sağlayan kuruluşların ekonomik çıkarları her daim birbiriyle çelişecektir. Üretkenliğin artması, ekonomik kalkınma ve dünya ekonomik sistemiyle bütünleşme küresel açlığı gidermek yerine beslemektedir. Yoksulluğun, açlığın başat nedeni olarak gösterilmesine rağmen, uluslararası gıda ticareti yoksulluğu körüklüyor. Emeğin ucuzlaması, gıda fiyatlarını düşürürken, alım gücü az olanların emeğinin iyice değersizleşmesine ve yiyeceğe ulaşamamalarına neden olmaktadır.

FAO’nun önerdiği alternatif gıda üretimi ve tüketimi önerileri, özellikle de böcek çiftlikleri kurulması ve böcek yenilmesinin teşvik edilmesi, zengin devletlerin tarım politikaları nedeniyle açlık sorununu bitirebilecek bir çözüm değildir. Hatta bu öneriler, sorunun kaynağını, dünyadaki yiyecek kaynaklarının yetersizliğini gibi göstermekte ve asıl nedenlerin üzerini örtmektedir. Böcek yenilmesi, halihazırda böcek yenilen bölgeler için bir

öneri bile değildir. Sıradan bir besin kaynağıdır. Kuzey Amerika’da ve Avrupa’da böcek yenilmesi, aç olan bölgelerin sorunlarına çare olamaz çünkü mevcut durumda bu ülkelerde aşırı beslenmeden kaynaklanan sağlık sorunları yaşanıyor ve oradan artan ve israf edilen yiyecekler dünyanın geri kalanına ulaşmıyor. Yiyeceğe ulaşmanın en temel insan haklarından birisi olduğu akılda tutulmalı ve yiyeceğe erişim sorunu gerçek nedenleriyle ortaya konulmalıdır. Özetle, böcek yenilmesinin etik bir sorumluluk olarak önümüze konulması, var olan diğer sorunları gizlemektedir ve önerinin kendisi sırf bu nedenle bile etik değildir.

**Kaynakça**

- "2013 World Hunger and Poverty Facts and Statistics," [http://www.worldhunger.org/articles/Learn/world%20hunger%20facts%20002.htm#Number of hungry people in the world](http://www.worldhunger.org/articles/Learn/world%20hunger%20facts%20002.htm#Number%20of%20hungry%20people%20in%20the%20world)
- "Bugs in Mugs," <http://bugsinmugs.com/leprojet/>
- Carlson, A. J. 1931. "Hunger." *The Scientific Monthly* 33/1: 77-79.
- Chen, J. 2005. "The Role of International Institutions in Economic Development and Poverty Reduction in the Developing World," içinde *Global Development and Poverty Reduction: The Challenge for International Institutions*, ed. J. Chen ve D. Sapsford. ABD: Edward Elgar Publishing.
- FAO. 2013. Food and Agriculture Organization of the United Nations. *Edible Insects: Future Prospects For Food and Feed Security*. Rome.
- FAO. 2014a. A Short History of FAO. <http://www.fao.org/about/en/>
- FAO. 2014b. What We Do? <http://www.fao.org/about/what-we-do/en/>
- FAO. 2015. *The State of Food Insecurity In the World*. <http://www.fao.org/3/a4ef2d16-70a7-460a-a9ac-2a65a533269a/i4646e.pdf>
- Fernandez-Armestro, F. 2007. *Yemek İçin Yaşamak: Yiyeceklerle Dünya Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- "Greencow," <http://www.greenkow.be/EN>
- Grigg, D. 1997. "The World's Hunger: A Review 1930-1990," *Geography* 82/3: 197-206.
- Harvey, David. 2004. "The 'New' Imperialism: Accumulation by Dispossession", *The New Imperial Challenge: Socialist Register*, ed. Panitch ve Leys. London: Merlin Press, 63-88
- Hayek, Friedrich 1960, *The Constitution of Liberty*, Chicago: University of Chicago Press.
- Hayek, Friedrich 1969, *Studies in Philosophy, Politics, and Economics*, London: Routledge.
- Jarosz, L. 2009. "The Political Economy of Global Governance and the World Food Crisis: The Case of the FAO," *Review, (Fernand Braudel Center)* 32/1. *Political Economic Perspectives On The World Food Crisis*, 37-60.
- Kuçuradi, İonna. 2011. *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları*. 2. Baskı. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu
- Maga, İlker. 1996. *Emperyalizm ve Somali*. İstanbul: Bibliotek.
- Mason, J. B. 2003. "Measuring Hunger and Malnutrition," Keynote paper, *FAO Corporate Document Repository*. <http://www.fao.org/docrep/005/Y4249E/y4249e0d.htm>
- Matthiesen, J. Q. 2012 "Care for Some Creepy Crawlies? Moralities and Western Attitudes Towards Entomophagy," <http://www.braintrustbase.com/sites/default/files/upload->

grafik/uploads/Food%20and%20Morality%20Exam%20paper%20-%20Insects%20and%20morality.pdf

Mihçı, S. ve Mihçı, H. 2005. "The Effects of IMF Lending and Freedom on the Growth Performance of Developing Countries," içinde *Global Development and Poverty Reduction: The Challenge for International Institutions*, ed. J. Chen ve D. Sapsford. ABD: Edward Elgar Publishing.

Moszynski, P. 2005. "Armed Conflict Is A Leading Cause Of Hunger, Says Fao," *BMJ: British Medical Journal* 330/7503: 12-86.

Nozick, R. 1974. *Anarchy, State, and Utopia*. New York: Basic Books.

Patel, R. & McMichael, P. 2009. "A Political Economy of the Food Riot," *Review, (Fernand Braudel Center)*, 32/1. *Political Economic Perspectives On The World Food Crisis*, 9-35.

Singer, Peter. 1972. "Famine, Affluence and Morality," *Philosophy and Public Affairs*, 1:3. 229-243.

"Somali'de Türk mucizesi," <http://www.haberturk.com/dunya/haber/823798-somalide-turk-mucizesi>

Wilson, Cherry. 2017. "Should we eat bugs like Angelina Jolie?" <http://www.bbc.com/news/uk-39039395>